

Magdalena Czachorowska

Bydgoszcz

Wielkopolskie composita toponimiczne z rot sądowych końca XIV i pierwszej połowy XV wieku

Nazwy złożone, które poddano analizie, pochodzą z *Wielkopolskich rot sądowych* z końca XIV i pierwszej połowy XV wieku.¹ Celem artykułu jest próba wyjaśnienia, jakie procesy językowe towarzyszyły włączaniu staropolskich compositów w zbiór antroponimów o rozbudowanej strukturze, tzn. z pominięciem systemu jednoimiennego: jakie formacje czerpały z zasobu nazw złożonych oraz jakie zabiegi nazwotwórcze towarzyszyły procesom kreacyjnym.

Interesowało mnie jedynie drugie określenie zapisane po imieniu, a mianowicie imiona dwuczłonowe, występujące zrazu jako jedyne, później jako pierwsze z dwu (lub więcej) określeń danej osoby, ale tylko w sytuacji, gdy stanowiły drugi (kolejny) człon formacji, czyli gdy stały się bazą do utworzenia dodatkowego określenia, tzw. protonazwiska.²

Wśród wielkopolskich antroponimów composita w funkcji protonazwiska odszukać można w trzech rodzajach formacji:

1) w formacjach analitycznych, składających się z członu imiennego oraz drugiego elementu (członu) odmiejscowego, poprzedzonego łacińskim przymikiem *de (in)*, rzadziej polskim odpowiednikiem *z(s)*;

2) w formacjach syntetycznych, których budowa morfemowa wyrażała relacje pochodzeniowe lub przynależnościowe między osobą nazwaną imieniem a nazwą miejscową lub drugą nazwą osobową, będącą bazą dla drugiego członu. Relacje te wyrażały sufiksy odmiejscowe i patronimiczne;

3) w formacjach bezprzymikowych, pozbawionych wykładników nazwotwórczych.

¹ Wydanie składa się z następujących 5 tomów: t. 1: *Roty poznańskie*, Poznań 1959, t. 2: *Roty pyzdrskie*, Warszawa 1960, t. 3: *Roty kościańskie*, Wrocław 1967, t. 4: *Roty kaliskie*, Wrocław 1974, t. 5: A: *Roty gnieźnieńskie*, B: *Roty konińskie*, Wrocław 1981.

² Z. Kowalik-Kaleta, *Strukturalistyczna a strukturalna klasyfikacja nazwisk*, „Polo-nica” IX, s. 231–257.

Wśród wielkopolskich struktur antroponimicznych w kategorii protonazwisk mamy do czynienia z dwoma rodzajami nazw złożonych: *compositami* przeniesionymi oraz nazwami złożonymi właściwymi.³

Nazwy złożone przeniesione zostały przesunięte z jednej kategorii do drugiej, powstały na innej płaszczyźnie onomastycznej, genetycznie wywodzą się albo z zasobu toponimów, albo imion dwuczłonowych. Struktury złożone zostały przeniesione z tych kategorii do zasobu protonazwisk jedynie ze zmianą funkcji. Mamy tu do czynienia z kreacją semantyczną, nie zaś nazwotwórczą. *Composita* przeniesione odnaleźć można w formacjach analitycznych, w których nazwy złożone przesunięte zostały z zasobu toponimów. Ten typ struktur złożonych reprezentują takie przykłady, jak:

Babimost — *Mroczo de Babimost* Pis. 18, ks. V, 1421 RKś⁴; SG I 69: Babimost, dobra szlacheckie w daw. pow. babimojskim, por. Rymut, s. 48–49⁵;

Białe Jezioro — *Paulus de Baleiesoro* Pis. 13, ks. I, 1397 Rp,⁶ w formie łacińskiej: *Ramolt de Albo Lacu* Pis. 17, ks. IV, 1416 Rks,⁷ SG I 184: Białe Jezioro, leśnictwo w daw. pow. bydgoskim;

Krzywagóra — *Sigismundus de Krzywagora* Pis. 29, ks. VI, 1429 Rpz,⁸ SG IV 800: Krzywagóra, wieś w daw. pow. wrześnińskim;

Mokronos — *Testes Dereslai de Mokronos* Pis. 15, ks. II, 1412 Rpz, SG VI 631: Mokronos, wieś w daw. pow. węgrowieckim;

Nowawieś — *Johannes de Nowawyes* Pis. 13, ks. II, 1418 Rks, SG VII 206: Nowawieś, wieś w daw. pow. pleszewskim;

Nowemiasto — *Testes Dobrogostowey de Nowemyasto* Pis. 42, ks. VII, 1433 Rpz, w formie łacińskiej: *Johannes de Nouaciuitate* Pis. 29, ks. III 1417 Rpz, SG VII 229: Nowemiasto, miasto w daw. pow. pleszewskim;

Winna Góra — *Jaszko de Vinna Gora* Pis. 35, ks. V, 1428 Rks, SG XIII 551: Winna Góra, wieś w daw. pow. średzkim;

Zimnawoda — *Paszko de Zimnawoda* Pis. 1 ks. I, 1397 Rpz, SG XIV 615: Zimnawoda, wieś w daw. pow. łęczyckim.

³ Podobne terminy: *composita pierwotne*, *composita sekundarne (wtórne)* używa S. Rospond, lecz w innym znaczeniu. Pierwszy z nich odnosi się do pierwotnych imion dwuczłonowych, drugi do przezwisk złożonych, por. S. Rospond, *Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” V, 1965, s. 9–63, szczególnie s. 34–37.

⁴ Pis. — pisarz, ks. — księga, Rkś — rotę kościańskie.

⁵ *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie nazwy*, pod red. K. Rymuta, Kraków 1996, s. 48–49.

⁶ Rp — rotę poznańskie.

⁷ Rks — rotę kaliskie.

⁸ Rpz — rotę pyzdrowskie.

Obecność nazw miejscowych (w tym nazw miejscowych złożonych) w systemie antroponimicznym zawdzięczamy popularności w XIV i XV wieku formacji analitycznych: modelu z polskim lub łacińskim przyimkiem.⁹ Composita powstały na gruncie toponimii, a do kategorii antroponimów zostały przeniesione, modyfikację antroponimiczną niesie za sobą jedynie obecność przyimka, który informuje, iż osoba nazwana imieniem związana była z nazwą miejscową.

Przeniesienie z jednej kategorii do drugiej, bez kreacji nazwotwórczej, jedynie ze zmianą funkcji semantycznej dokonało się także w obrębie struktur bezprzyimkowych, czyli takich formacji dwuczłonowych, które nie posiadały budowy analitycznej, drugi element struktury nie był poprzedzony przyimkiem, nie należały też do formacji syntetycznych — ich budowa morfemowa nie wyrażała relacji przynależnościowych lub pochodzeniowych. Zaliczmy tutaj composita będące genetycznie imionami dwuczłonowymi:

Bogudar — *Johannes Bogudar de Dymoczewo* Pis. 21, ks. II, 1400 Rp, por. MalecS, s. 65¹⁰;

Boż(y)dar — *Johannes Boszdar* Pis. 21, ks. III, 1416 Rpz, por. Bubak, s. 64¹¹;

Ciecirad — *Miczko Czeczirad* Pis. 7, ks. I, 1391 Rp, por. MalecS, s. 67;

Ninogniew — *Bogufal Nynogniew* Pis. 8, ks. II, 1414 Rks, por. Kupis, s. 210.¹²

Procesy kompozycyjne zaszły, w tym przypadku, w kategorii imion. Gotowe composita zostały przeniesione, w niezmienionej formie, do zasobu protonazwisk. Zmieniła się więc po prostu funkcja antroponimu.

W obu powyższych sytuacjach mamy do czynienia z przeniesieniem compositów z innej płaszczyzny onomastycznej, bez zmian w strukturze morfemowej nazw złożonych, jedynie z modyfikacją semantyczną.

Z innym sposobem przechodzenia compositów do kategorii protonazwisk mamy do czynienia w przypadku formacji syntetycznych. Struktury tego typu poszerzone zostały o morfemy nazwotwórcze wyrażające relacje przynależnościowe bądź pochodzeniowe. Relacje te zachodzą między osobą nazwaną imieniem a inną osobą lub nazwą miejscową. Członem drugim formacji syntetycznej mogło być compositum, stanowiące nazwę miejscową rozszerzoną o sufiks dzierzawczy *-ski*; bazą mogły być także imiona dwuczłonowe

⁹ O popularności tego typu konstrukcji nazwennych w XIV i XV wieku pisze m.in. S. Rospond w artykule *O nazwiskach na -ski*, *Język Polski* 1966, s. 1–2.

¹⁰ M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.

¹¹ J. Bubak, *Księga naszych imion*, Wrocław 1993.

¹² B. Kupis, *Nasze imiona*, Warszawa 1991.

z sufiksami wskazującymi na relacje przynależnościowe, hipokorystyczne lub formalne patronimika. Do tych pierwszych zaliczymy:

Białojezierski — *Jacusz Belogeszersky* Pis. 10, ks. I, 1399 Rkś,¹³ od nazwy miejscowej Białe Jezioro;

Koziegorski — *Jaschek Cozegorski* Pis. 6, ks. I, 1398 Rks, od nazwy miejscowej Koziagóra SG IV 542: Koziagóra, wieś w daw. pow. konińskim;

Mokrono(w)ski — *Sandiuogius Mocronoski* Pis. 1, ks. I, 1414 Rk,¹⁴ *Sandiwogius Mocronowski* Pis. 8, ks. II, 1413 Rks, od nazwy miejscowej Mokronos;

Nowodworski — *Andreas Nowodworsky* Pis. 34, ks. V, 1418 Rp, od nazwy miejscowej Nowydwór SG VII 297: Nowydwór, wieś w daw. pow. toruńskim;

Nowowiejski — *Mathias Nowoweszky* Pis. 34, ks. V, 1418 Rp, od nazwy miejscowej Nowawieś;

Starogrodski — *Petrassius Starogrodzki* Pis. 21, ks. II, 1404 Rp, od nazwy miejscowej Stary gród SG XI 271;

Zimnowodsky — *Andreas Szimnowodzky* Pis. 4, ks. I, 1396 Rp, od nazwy miejscowej Zimnawoda.

Przykładami formacji syntetycznych przynależnościowych powstałych na bazie nazwy złożonej mogą być następujące antroponimy:

Będzimirowic(z) — *Johannes Bandzimirowicz de Jablonowo* Pis. 23, ks. III, 1409 Rp, od imienia złożonego Będzimir, por. Rymut, *Nazwiska...*, s. 83¹⁵;

Borzysła(w)owic(z) — *Andreas Borzyslaowicz* Pis. 15, ks. II, 1412 Rpz, od imienia złożonego Borzysław, por. Bubak, s. 64, Rymut, *Nazwiska...*, s. 87.

Dalebrowic(z) — *Johannes Daleborowycz* Pis. 14, ks. III, 1417 Rkś, od imienia złożonego Dalebor, por. Rymut, *Nazwiska...*, s. 105.

Domasła(w)owic(z) — *Thoma Domaslaowych Drachowski* Pis. 29, ks. III, 1417 Rpz, od imienia złożonego Domasław, por. Bubak, s. 84, Rymut, *Nazwiska...*, s. 108;

Mirosła(w)owic(z) — *Andreas Miroslaowych de Prusy* Pis. 29, ks. V, 1425 Rpz, od imienia złożonego Mirosław, por. Bubak, s. 233, Rymut, *Nazwiska...*, s. 191;

Sambrowic(z) — *Nicolaus Szambrouicz* Pis. 14, ks. III, 1412 Rkś, od imienia złożonego Sambor, por. Rymut, *Nazwiska...*, s. 236;

¹³ Rkś — rotty kościańskie.

¹⁴ RK — rotty konińskie.

¹⁵ K. Rymut, *Nazwiska Polaków*, Wrocław 1991.

Świętomirowic(z) — *Jan Swotomyrowicz* Pis. 7, ks. I, 1406 Rk, od imienia złożonego Świętomir, por. Bubak, s. 293;

Łękomirek — *Pasko Lankomireg* Pis. 1, ks. I, 1397 Rkś, od imienia złożonego Łękomir, por. Rymut, *Nazwiska. . .*, s. 177.

Formacje syntetyczne tworzone są za pomocą kreacji antroponimicznej, ale proces ten dokonuje się poza strukturą nazwy złożonej, będącej bazą nazwy osobowej. Compositum zostało więc znowu przeniesione z innej kategorii onomastycznej (nazwy miejscowej, imion dwuczłonowych), nie można zaliczyć tych nazw złożonych do compositów właściwych, ponieważ kompozycja nie dokonała się w płaszczyźnie bezpośredniego zestawienia elementów w obrębie kategorii protonazwisk.

Compositami właściwymi nazywam tylko te złożenia, które dokonały się bezpośrednio wśród protonazwisk, na użytek tej właśnie kategorii onomastycznej dokonał się proces kreacji nazwotwórczej. Do nazw złożonych właściwych zaliczymy takie wielkopolskie antroponimy jak:

Bełczylas — *Nicolaus Belczilas* Pis. 14, ks. II, 1404 Rkś, temat czasownikowy + rzeczownik, por. bełczeń ‘mówić niezrozumiale’, Rymut, *Nazwiska. . .*, s. 82;

Kazirola — *Jan Kaszirola* Pis. 16, ks. I, 1399 Rp, temat czasownikowy + rzeczownik, por. czasownik kazić ‘niszczyć’, MalecD, s. 210¹⁶;

Pięćbrzuch — *Nicolaus Poczbzuch* Pis. 5, ks. I, 1398 Rpz, liczebnik + rzeczownik, por. MalecD, s. 204;

Połchwast — *Andreas De Westrza Poluchwast* Pis. 2, ks. I, 1403 Rks, liczebnik ułamkowy + rzeczownik, por. MalecD, s. 208;

Rosłygroch — *Albertus Rostigroch* Pis. 16, ks. I, 1422 Rk, imiesłów + rzeczownik, por. MalecD, s. 208;

Sobiejucha — *Andreas Sobiejucha* Pis. 4, ks. I, 1499 Rgn,¹⁷ zaimek + rzeczownik, por. MalecD, s. 214;

Sobiepan — *Nicolaus Sobyepan* Pis. 29, ks. VI, 1428 Rpz, zaimek + rzeczownik, por. MalecD, s. 214;

Tłuczymost — *Mathias Tluczimost* Pis. 14, ks. III, 1407 Rks, temat rzeczownikowy + rzeczownik;

Wiercikij — *cum Nicolao Verczikig* Pis. 7, ks. I, 1403 Rpz, temat czasownikowy + rzeczownik, por. MalecD, s. 211;

Zielony ptak — *Jan Zieloni ptak* Pis. 34, ks. VI, 1419 Rp, przymiotnik niemotywowany + rzeczownik;

¹⁶ M. Malec, *Dwuczłonowe przezwiska i przydomki staropolskie*, „Onomastica” XIX, 1974.

¹⁷ Rgn — rotę gnieźnińskie.

Złapirola — *cum Johannum Slapirola* Pis. 23, ks. II, 1403, Rp, temat czasownikowy + rzeczownik.

Analizując composita właściwe, trzeba stwierdzić, że tworzą one pod względem znaczeniowym struktury, których drugim elementem jest zawsze rzeczownik, pierwszy element to czasownik, przymiotnik, liczebnik, zaimek zwrotny lub imiesłów.

Dwuczłonowe protonazwiska pod względem syntaktycznym podzielić można na dwie grupy: formacje reprezentujące związek członu określanego z przydawką: *Połchwast*, *Rostygroch*, *Zielony Ptak* oraz związek członu określanego z dopełnieniem, kiedy to członem określanym jest forma czasownikowa: *Betczylas*, *Kazirola*, *Tłuczymost*, *Wiercikij*, *Złapirola* lub rzeczownik, w tym przypadku w funkcji dopełnienia występuje zaimek zwrotny: *Sobiejucha*, *Sobiepan*.

Nie można natomiast dokonywać podziału compositów na zestawienia, złożenia i zrosty. Zapisy z wieku XIV i XV, przy braku uregulowanych zasad ortograficznych, są niekonsekwentne. Niejednokrotnie ta sama nazwa złożona zaświadczona jest zapisem łącznym i rozdzielnym, szczególnie widoczne jest to wśród nazw miejscowych.

Wśród wielkopolskich antroponimów composita jako drugie określenie po imieniu nie należą do rzadkości, ale tylko nieliczna ich grupa może być nazwana nazwami złożonymi właściwymi, tzn., takimi, których procesy kompozycyjne dokonywały się bezpośrednio na płaszczyźnie protonazwisk. W pozostałych przypadkach mamy do czynienia z compositami przeniesionymi z innych kategorii onomastycznych z widoczną jedynie kreacją semantyczną.

LITERATURA

- Bubak J., *Księga naszych imion*, Wrocław 1993.
- Kowalik-Kaleta Z., *Strukturalistyczna a strukturalna klasyfikacja nazwisk*, „Polonistica” IX, s. 231–254.
- Kupis B., *Nasze imiona*, Warszawa 1991.
- Malec M., *Dwuczłonowe przezwiska i przydomki staropolskie*, „Onomastica” XIX, 1974.
- Malec M., *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie nazwy*, pod red. K. Rymuta, Kraków 1996.
- Rospond S., *O nazwiskach na -ski*, „Język Polski” 1966, s. 1–12.
- Rospond S., *Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” V, 1965, s. 9–63.
- Rymut K., *Nazwiska Polaków*, Wrocław 1991.
- Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, W. Wilewskiego, F. Sulimierskiego, Warszawa 1880–1902.

Topic Compositum in the judicial documents in the XIV and the XV century in the Great Poland district

Józef Duda

Summary

The sources of antroponyms are the judicial documents from the second half of XIVth century and from the beginning of XVth century. These documents are the oldest judicial records in the Great Poland district. The article contains the description of compositum's, which are the part of the Old Polish antroponyms. They could be derived from place, appellatives, patronimic names, names of professions etc. The structures are described and divided into the appropriate groups.